

УДК 340.12

Колыч О.І.

DEMOCRATIC AND PATRIOTIC ORIENTATION IN UKRAINIAN POLEMICAL LITERATURE: PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS

*О.І. Колыч**здобувач, асистент кафедри теорії та філософії права
Науково-навчального інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»*

ДЕМОКРАТИЧНА ТА ПАТРІОТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЛЕМІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Постановка проблеми. Тяжіння філософсько-правових ідей в українських полемічних творах до демократії та патріотизму було об'єктивним чинником, зумовленим потребами українського суспільства XVI–XVII ст. Зазначена проблематика особливо актуалізувалася на тлі боротьби за національне визволення та духовну свободу. Будучи близькими до проблем рідного народу та його реальних національних прагнень, полемісти пов'язували розв'язання цих питань із закріпленням у свідомості українців принципів демократичного суспільства та любові до рідної землі. Можна зазначити, що ці ідеї більшою мірою реалізовані в устрої козацької гетьманської держави, яка виникла у середині XVII ст.

Полемічна боротьба, яка в цей час набула широкого розголосу в Україні, спричинила значний вплив на розвиток суспільної свідомості, культури, освіти, на утвердження демократичних начал та закріплення патріотичних настроїв серед українців, що мало величезне значення для побудови української держави.

На наш погляд, патріотичні та демократичні тенденції на даному історичному відрізу часу стали певним мірилом ступеня розвитку суспільної свідомості. Вони виступили невід'ємними складовими тієї системи цінностей, які сформувало для себе українське суспільство, і в яких відображався цілий ряд стремлінь, цілей, ідей, норм поведінки тощо. Демократизм та патріотизм визначальним чином впливали на побудову моделі світогляду українців не лише в період полемічної боротьби, але і до наших днів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематиці дослідження полемічної літератури, як багатогранного явища, присвячені праці таких філософів, як Г. Волинка, В. Гусев, П. Кралюк, О. Матковська, І. Огородник, І. Пасловський, А. Пашук, М. Русин, М. Тарасенко, Ю. Федів та ін.; правників: Г. Демиденка, С. Сливки, В. Соловійової, Л. Худояр, а також представників

інших наукових напрямів. До полемічної літератури зверталися як радянські, так і вітчизняні науковці. Проте, сучасні зміни суспільних відносин та розвиток України як незалежної держави вимагають нових досліджень становлення української держави і права, а відтак – звернення до тих філософсько-правових концепцій, які сприяли їх формуванню та розвитку.

Над дослідженням полемічної літератури прицілювали науковці різноманітних наукових напрямів: філософи, історики, правники, етнологісти, мовознавці, культурологи, політологи тощо. Проте у науковій літературі відсутні праці, у яких було б здійснено філософсько-правовий аналіз патріотичних та демократичних концептів у творах полемістів.

Метою статті є філософсько-правовий аналіз демократичної та патріотичної спрямованості полемічних творів та визначення місця вищезазначених ідей в ієрархії цінностей українського народу. Виклад основних положень дослідження.

Основні результати дослідження. Великим внеском в українську гуманістичну думку та формування ідей демократизму та патріотизму стала творчість І.Борецького, І.Вишеньського, З.Копистенського, Д.Наливайка, М.Смотрицького, К.Саковича, І.Потія та інших полемістів, у якій поєдналися консервативно-традиціоналістські та демократичні ідеї.

Під патріотизмом зазвичай розуміють специфічну добродісну відданість, яка є наслідком того, що особа є членом держави, країни. Патріотизм також означає почуття особистої ідентифікації з державою та турботу про благополуччя та добробут країни. Окрім цього, він позначає готовність іти на жертви заради захисту або благополуччя батьківщини. Патріотизм також вказує на особливу прихильність, почуття або емоційний відгук. Ця емоційна реакція зазвичай іменується «любов'ю до Батьківщини» [5].

Йона Голдберг визначає патріотизм як любов до своєї країни і пропонує досить цікаву думку про те, що патріотизм є протиріччям між любов'ю до чогось і прагненням це «щось» змінити [4].

Американський вчений У.Самнер у праці «Народні звичаї» (1906 р.) дав досить оригінальне на той час трактування патріотизму. «Патріотизм, зазначав він, – це лояльність до громадської групи, до якої людина належить через народження або іншу групову пов'язаність. Це почуття товаришкості і співробітництва в усіх націях, праці і стражданнях групи». На думку У. Самнера, почуття патріотизму стали антитезою середньовічному поняттю «католицизм», яке передбачало відданість лише католицькій церкві [10, с.777]. На нашу думку, у контексті дослідження у даному підрозділі, трактування патріотизму У.Самнером набуває особливої актуальності.

Патріотична спрямованість полемічних творів тісно пов'язана із релігійною проблематикою. В Україні сформувалися дві протилежні національно релігійні групи: українська – православна та польська – єзуїтсько-католицька. Сформувався стереотип, відповідно до якого русин – православний, поляк – католик. Проте слід зауважити, що значна кількість освічених українців підтримувала унію, будучи патріотами України. При цім кожен захищав свої національно-релігійні позиції. Слід зауважити, що патріотами та державотвор-

цями України були не лише православні, але й католики. Українська поетеса Олена Пчілка у статті «Що воно таке – унія та уніати?» підкреслювала, що в результаті унії змінюються певні церковні догмати, які для українського народу не є настільки суттєвими в плані збереження національної ідентичності. Більше значення мали національні обряди, які теж, в принципі, не змінилися. Поетеса наголошувала більше на спільності православ'я та уніатської церкви, вбачаючи у відмінностях другорядне значення. Уніатську церкву вона трактує як рівноправну із православною, та прийнятною для українського народу.

На нашу думку, для розвитку патріотичних ідей питання конфесійної приналежності у період після Берестейської унії мало другорядне значення. З одного боку, українські православні діячі захищали православну Церкву як гаранта збереження українських традицій та самобутності. З іншого – велика частина уніатів, будучи патріотами України, вбачали в унії можливість прогресивного розвитку своєї Батьківщини та приєднання її до передових надбань західноєвропейської культури. Варто зазначити, що часто патріотичні ідеї відображалися у польськомовних та латиномовних творах.

Можна зробити висновок, що як уніати, так і православні, відстоювали ідеї українського патріотизму та державності. Усі свідомі українські сили стали на боротьбу за національну та етнічну самобутність українського народу, за права та свободи. Визначальну роль у цій боротьбі відіграла Православна церква. Тому частина українського суспільства виступала за зміцнення попереднього статусу Православної церкви, а інша частина, у тім числі й ієрархи, усвідомлювали, що власних сил не вистарчить у боротьбі проти польської експансії, колонізації та полонізації. Не маючи надії на дієву підтримку Константинополя, вони виступали за збереження українських обрядів, традицій, мови, і погоджувалися на підпорядкування Папі Римському. Таким чином, зберігалися східні обряди та звичаї, що розглядалися як невід'ємні атрибути національної ідентичності, і, водночас, унія давала можливість синтезувати надбання духовної культури Сходу та Заходу, та відкривала нові шляхи розвитку для української культури. Важко безсумнівно сказати, який із двох шляхів був однозначно вірним. Проте, з точки зору історичної та філософсько-правової ретроспективи, можна констатувати, що як церковні, так і світські діячі із позицій патріотизму та відданості своїй батьківщині бажали своєму народові та країні добра, і намагалися врятувати її від поневолення. Проте, ведучи мову про філософсько-правові ідеї патріотизму, слід зауважити, що не слід ставити знак рівності між конфесійним патріотизмом та патріотизмом національним. Хоча у досліджуваній період українське суспільство поділилося відповідно до конфесійної приналежності (конфесійний патріотизм), все ж основною ідеєю залишалася ідея служіння для свого народу (національний патріотизм).

Таким чином, у XVI-XVII ст. в Україні сформувалися три основні ідеології: православна, католицька та уніатська, для кожної із яких характерною була наявність національної свідомості, патріотизму та вболівання за благо народу. На перший план виступає комплекс ідей, які називають сьогодні ідеями «громадянського гуманізму»: національна самосвідомість, патріотизм, громадянське служіння, справедливість, політичні свободи [7, с.105].

В контексті дослідження патріотичних концептів у полемічній літературі, необхідно видається зупинитися на національній самосвідомості, як категорії, яка є необхідною передумовою формування патріотичних начал нації.

Національна самосвідомість, будучи відображенням суспільного буття, реального способу життя, виявляє в свою чергу активний зворотний вплив на них. Національна самосвідомість можлива лише з появою історичної спільності людей – нації, яка виникає в період долання феодальної роздрібненості суспільства й зміцнення політичної централізації на основі капіталістичних економічних зв'язків.

Проблема формування національної самосвідомості народу особливо гостро піднімається у періоди іноземної експансії, коли поневолена нація зазнає утисків як на нематеріальному рівні, так і на рівні захоплення географічного простору. Адже, як зазначає Роберт Каплан, професор Військово-морської академії США, у складному, переповненому та суперечливому світі, у якому відбувається процес формування національної свідомості, завжди має місце боротьба за простір [2].

З метою усвідомлення себе в світі полемісти прагнули утвердити гідність і рівноправність українського народу серед інших народів. Але якщо раніше для вияву свого патріотизму достатньо було вказівки «роксолан», «рутенець», «русь», «русин», «із Русі», то нині пишуться вже цілі твори з промовистими назвами «Роксоланія» (С.Кленович), «Дніпрові камени» (І. Домбровський) тощо [7, с.107]. На нашу думку, ідеї патріотизму як ніякі інші сприяють формуванню національної свідомості, яка, в свою чергу, є невід'ємним складовим елементом побудови держави та національного державотворення.

Засобом розвитку патріотичних почуттів українські мислителі вважали звернення до історії українського народу. Історичні твори, сповнені патріотичним піднесенням, були покликані формувати національну свідомість та зберігати історичні традиції. Цьому надавалося пргресивне значення, а зацікавлення історією рідного народу стало одним із основних напрямів для розвитку духовної культури українців.

Наприкінці XVI-XVII ст. ідеї громадянського гуманізму стають невід'ємною частиною філософсько-правової думки. Основною концепцією громадянського гуманізму була ідея спільного блага та служіння свому народу, що стало критерієм моральної оцінки дій кожної людини.

Формуючи патріотичний світогляд, мислителі водночас розвивали такі філософсько-правові та державотворчі категорії, як «свобода», «справедливість», «законність». Так, законність, на думку полемістів, була визначальним принципом державного та суспільного устрою. Христофор Філалет, наприклад, обстоєю погляд, що законів повинні дотримуватися всі: від рядових членів суспільства до самого короля включно. Оскільки всі громадяни держави, на думку Х.Філалета, є не насильно, а «добровольне подданы», то король мусить діяти згідно з державним законом, а не на власний розсуд. Король, на думку Філалета, повинен правити, керуючись однією засадою – засадою законності. Дотримання королем закону, поважання прав і свобод підданих є

не тільки джерелом сили і могутності держави, але служить спільному добру, утверджує громадянський мир [13, с.111]. Нерозривно пов'язаною із законністю мислитель вважав свободу, яку мислитель розумів як рівність усіх перед законом. На нашу думку, зазначені ідеї найбільшою мірою відображали любов до Батьківщини, яка була найбільшим проявом любові у полемістів. Вони вважали, що заради Батьківщини варто йти на будь-які жертви, навіть ризикувати життям. В українських мислителів домінувала ідея, що патріотизм потрібно виховувати із дитинства, і таким чином можна сформувати громадян, корисних для суспільства: відданих та чесних. Спільне благо та добробут Батьківщини повинно переважати над особистими інтересами. Зазначені ідеї широко культивувалися як у братських школах, так і в інших освітніх закладах України. Документальні свідчення підтверджують, що братчики виховували своїх учнів на засадах глибокого патріотизму, а ідеалом цього виступали мужні козаки з їх відданою любов'ю до України.

Так, у своїх поетичних творах Касьян Сакович, спираючись на авторитет античності, стверджує важливість громадянського служіння, підносить патріотизм на рівень вищих громадянсько-етичних чеснот. Античні герої, як і звиязці вітчизняної історії з їх патріотизмом, героїчною самопожертвою стають зразком для наслідування [13, с.114-115].

На наш погляд, звернення до історії українськими мислителями мало неоціненне значення, оскільки це сприяло зміцненню патріотичних почуттів у суспільстві, а також формувало передумови для становлення та розвитку ідей громадянського служіння, особистого героїзму та самопожертви.

Перші історичні студії були створені братчиками, а в полемічних творах представників братського руху (З.Копистенський та інші) здійснено спроби повернутися до історії українського народу та отримати від неї сили на боротьбу за незалежність.

Інституцією, яка здатна об'єднати український народ у його патріотичних прагненнях, полемісти вважали Церкву, яка може згуртувати українців на боротьбу за незалежність, самостійність, віру, права та свободи. У цій боротьбі Церкві повинні допомагати братства, які мають разом із нею діяти та підпорядковуватися їй. Задля досягнення цієї мети племісти виступали за вдосконалення Церкви, її моральне та організаційне оновлення. В досліджуваній період перед українськими діячами постало завдання пошуку таких гасел та ідей, які були б здатними об'єднати народ на національно-визвольну боротьбу. Зазначені ідеї формувалися на ґрунті усвідомлення єдності народу, та вели до виникнення філософського, культурного та світського характеру.

Одним із полемічних творів, який розвивав проблематику формування патріотичних почуттів українців є «Тренос» Мелетія Смотрицького, який повністю пронизаний почуттями любові до рідної землі та до кожної людини. Мислитель обороняє простих безправних людей та звертається до справедливого Божого суду, перед яким всі рівні.

У книзі закладений могутній заряд демократичного протесту і бунтарства, алегорично вираженого у формі плачу Церкви. Церква-мати голосить і «метає громи» проти тиранії і запродавства, голосить і закликає до повстання,

до патріотичного подвигу в ім'я національної єдності і згуртованості [12, с.86]. Мислитель присвятив своє життя загальнопатріотичній справі об'єднання українського народу, виступав за захист національно-релігійних прав та свобод, видавав високоідейні полемічні твори, сповненні національним патріотичним пафосом, гуманізмом та відвагою, закликав до боротьби за Батьківщину, віру, права, свободу совісті.

Творча спадщина М.Смотрицького залишається актуальною і до нині. Мислитель ще на початку XVI ст. поставив питання про розкол української нації, думав над шляхами її подолання, власне, проблемою, яка й сьогодні турбує українських політиків [8, с.104]. Вирішення цієї проблеми мислитель бачив у створенні національної автокефальної церкви, яка змогла б об'єднати як українців-католиків, так і українців, які підтримували унію. На нашу думку, реалізація такого проекту могла би стати сприятливим та перспективним явищем для України, і передові українські тогочасні мислителі це розуміли та підтримували.

Надзвичайно актуальним для сьогодення є бачення М.Смотрицьким ідеї гуманізму як багатоякісної інтегрованої категорії, що має внутрішні та зовнішні структурні компоненти. До перших острозький мислитель відносить духовність, активність, любов, саморозвиток, симпатію, свободу, а до інших – навколишнє середовище, цінності суспільства, виховання та навчання. Безрелігійний гуманізм призводить до антигуманізму, а центральним компонентом гуманізму є духовність як внутрішня якість особистості, внутрішнє джерело становлення системи цінностей людини, внутрішнє прагнення наблизитися до гуманістичних цінностей. Процес формування гуманізму розглядається М.Смотрицьким як процес духовного вдосконалення, що базується на християнських цінностях. Пробудження духовності – головна мета формування гуманізму, яка сприяє розвитку в людини суб'єктивності. Теорія гуманізму М.Смотрицького будується на тривірневій послідовності: сім'я (як наслідування), освіта (як цілеспрямована діяльність), самовиховання (стійкі моральні християнські принципи) [8, с.5].

М.Смотрицький у своїх творах подавав теоретичне розуміння націогенезу. Націю, народ мислитель трактував як спільноту, об'єднану етнічним походженням. Варто зауважити, що народом мислитель вважав не лише суспільну еліту, тобто магнатів та шляхту, але й духовенство і міщанство. Народ М.Смотрицький трактував як об'єднання різних соціальних прошарків, які мають спільний етнічний корінь. Таке тлумачення нації на сьогоднішній день є повністю прийнятним. Проте для XVII ст. воно було абсолютно новим.

Важко переоцінити роль М.Смотрицького у формуванні філософсько-правового розуміння патріотизму. Як прибічник прогресивних ідей національної самосвідомості, мислитель намагався реалізувати свої підходи на практиці. Пріоритетними він вважав національні цінності, а не конфесійні. Саме тому М.Смотрицький виступав за адаптацію культурних надбань України до західноєвропейських ідеалів, а також за консолідацію українців як свідомої, ідейної та патріотично налаштованої нації.

На нашу думку, ідея об'єднання українців, запропонована М.Смотрицьким, у наш час є особливо актуальною, і не лише в конфесійному плані, але і в політичному, культурному, соціальному. Український народ завжди

ділили: православні та католики; схід і захід; лівобережні та правобережні; «проросійські» та «проевропейські»; на тих, які підтримують діючу владу, і опозиціонерів, тощо. Звичайно, Україна є однією із найбільших європейських держав. Протяжність із заходу на схід становить 1316 км. І це пояснює певні відмінності у культурі, менталітеті, зовнішньополітичних вподобаннях. Проте слід зауважити, що такі штучні поділи нашого народу дуже часто провокувалися зовнішніми недругами заради реалізації їхніх інтересів, хоч і подавалися під виглядом необхідності боротьби українців проти українців. І результатом цього ставало ослаблення нашої держави, агресія сусідів-«доброзичливців», дестабілізація держави. На наш погляд, український народ ще і до сьогодні до кінця не осмислив необхідності консолідації задля забезпечення власного добробуту та добробуту України.

Подібної точки зору притримувався Дем'ян Наливайко, який категорично виступав проти насильної колонізації. Мислитель вважав, що людина повинна не втікати від дійсності, а займати активну позицію, спрямовану на оборону своєї держави, народу, культури, мови.

З повагою ставився Д.Наливайко до філософії, захищаючи філософсько-філологічну концепцію, направлену на відродження, переосмислення і розвиток духовної культури українського народу [6, с.285].

Дещо інакшого звучання набувають філософсько-правові концепції патріотизму у творчості Івана Вишенського. Мислитель дає негативну та песимістичну оцінку своїй Батьківщині, в якій внаслідок тиску та протистояння світської та духовної влади нівелюються культура, віра, права народу, і навіть сам його існування опиняється під загрозою. Філософ протитавляв Бога та земний нестабільний світ, висловлював протест проти унії, та обґрунтовував необхідність об'єднання українців заради своєї держави, прав, культури та традицій. Свої патріотичні ідеї І.Вишенський висвітлював через призму протиставлення Бога і світу. Власне, в такому стилі мислитель розкривав цілий спектр філософських проблем: онтологічних, гносеологічних, етичних, соціально-політичних. Основою філософського вчення І.Вишенського було інтерпретування людини як єдності двох субстанцій: тілесної та духовної. Якщо людина надає перевагу духовному життю, то після смерті її чекає вічне блаженство. Якщо людина живе лише тілесним життям, то вона приречена на смерть разом із своїм тілом.

Ідеї патріотизму поширювали також практично всі братчики. Своїх вихованців братчики привчали до громадянської діяльності, виховуючи їх у дусі патріотизму, справедливості та суспільного блага. У братських колах культивувалася ідея «народної користі», «суспільного блага», що знаходило широку підтримку громадськості. Людина повинна вдосконалюватися не шляхом відчуження від світу, а шляхом зайняття активної життєвої позиції. Метою людського життя, кінцевим призначенням братчики вважали працю на користь свого народу та для спільного блага.

Таким чином, у творчості українських мислителів XV–XVII ст. важливе місце посідала етико-політична концепція громадянського гуманізму, яка, вважаючи головним принципом спільного блага, відповідно оцінювала будь-яку добродесність, людську діяльність, здобуту людиною славу, отримані нею зна-

ння тощо. У її межах осмислювалися ідеї справедливості, свободи, патріотизму, формувалися республіканські ідеали, етнічна, а згодом і національна самосвідомість [15, с.172]. Патріотичні концепти, як одні із найважливіших ідей громадянського гуманізму, виходять на перший план. Варто зауважити, що для розвитку патріотичних ідей велике значення мали ті філософські засади, які розкривали історіософські проблеми. У працях полемістів вони набули нового якісного філософсько-правового смислу. Наприклад, якщо раніше національна проблематика лише декларувалася, або ототожнювалася із конфесійною, то в цей час почала відкрити та цілеспрямовано пропагуватися.

У XVI–XVII ст. відбувається процес пробудження національної свідомості українського народу, збільшується зацікавленість його мовою, культурою, історією. На нашу думку, це стало одним із вагомих факторів патріотичної спрямованості полемічної літератури. Виходячи із ідеалів патріотизму та любові до рідної землі в цей час формуються філософсько-правові уявлення про демократичний режим, що здійснило вагомий вплив на подальший процес українського державотворення.

У сучасній науковій літературі під демократичним режимом розуміють такий режим при якому державна влада здійснюється з дотриманням основних прав людини, із забезпеченням легальних можливостей вільного виявлення і врахування інтересів усіх груп населення через демократичні інститути (вибори, референдуми тощо) та діяльність різноманітних громадських об'єднань, які представляють ці інтереси і впливають на вироблення і здійснення політики держави [14, с.59].

Більшість підходів до класифікації режимів (як демократичних чи ні) базуються на безперервному вимірі основних показників (наприклад, політичних прав, або сукупності політичних прав і громадських свобод) [1, с.143].

Для демократичного режиму характерні реальність політичних прав і свобод громадян; політичний та ідеологічний плюралізм; формування органів влади шляхом вільних загальних виборів; розподіл влади; діяльність і влади, і опозиції в строго конституційних рамках [9].

Під демократизмом розуміють необхідний перелік гарантованих прав: приватної власності, економічної ініціативи, на свободу думки, її висловлення, право на здобич, пошук, розповсюдження інформації [10, с.455].

На наш погляд, розвиток демократичних ідей у XVI–XVII ст для України мав виняткове значення. В умовах іноземної експансії боротьби за права, свободу та власну державу надається першочергове значення. На нашу думку, полемісти досить близько підійшли до сучасного розуміння демократії, і обстоювали якщо не усі, то більшість її принципів, які були актуальними для тогочасного суспільства.

Учення українських мислителів про державу й управління нею були спрямовані на користь усіх станів, на досягнення спільного блага, головними принципами якого вважались: суспільно корисна праця, захист вітчизни, збереження громадянського миру і злагоди в державі, правові відносини, благочестя і добродійність, піклування про торгівлю і ремесла, патріотизм, суспільна активність, підкорення особистих інтересів спільним тощо [15, с.161].

Українські мислителі формують цілком демократичну концепцію відокремленості Церкви та держави. Питання взаємозв'язку світської та церковної влади в цей час постало досить гостро, відбувалася диференціація світських та духовних пріоритетів. Загалом, ставлення українських діячів до проблеми співвідношення духовної та мирської влади було досить неоднозначним та суб'єктивним, проте майже усі гуманісти виступали за відокремлення Церкви від державного життя та за невтручання держави у церковні справи.

Українські полемісти, як і західноєвропейські ренесансні гуманісти, добре засвоїли політичні теорії античних філософів, передусім Платона й Арістотеля, у творах яких ішлося про «найкращий» державний устрій. Однак теорії античних авторитетів вони переосмислювали з урахуванням тогочасних регіональних завдань. Наприклад, Станіслав Орховський, як і Арістотель, розрізняв чотири форми державного правління: монархію (устрій, за якого править один), олігархію (владу групи могутніх громадян) і політію (шляхетську демократію). Прихильність він виявляв лише до політії [15, с.163]. Мислитель обгрунтовував верховенство закону, ідею толерантності, рівності всіх станів, необхідність захисту та забезпечення прав людини.

Розроблені полемістами патріотичні та демократичні ідеї мали важливе значення для подальшого українського державотворення. Так, вже у XVII ст. очолювана Б.Хмельницьким козацька держава функціонувала на принципах демократизму, свободи, рівності, братерства, захисту свого народу. Любов до вітчизни, повага прав людини, служіння спільному благу були найпершими ціннісними орієнтаціями Війська Запорозького.

Для козацької держави притаманними були більшість ознак демократичного режиму. Гетьманська влада проводила курс, спрямований на демократизацію суспільного життя. Це виявилось в кардинальних змінах у соціальній структурі українського суспільства, зокрема у правовому становищі окремих соціальних груп, у судовому устрої та системі права. Ліквідовані велика й середня земельна власність, фільварково-панщинна система господарювання й кріпацтво. Основна частина земель вигнаних польських панів і магнатів перейшла до скарбу Війська Запорозького, тобто стала власністю держави, якою розпоряджався гетьман. Помітно зміцнилися позиції землеволодіння православних монастирів. Почало складатися гетьманське й старшинське землеволодіння. Найсуттєвішим внеском Хмельниччини у правову систему стала зміна соціальної сутності права. Кардинально змінилася соціальна свідомість народних мас щодо понять «справедливість», «моральність», «добро», – «зло» і т. ін. Нові норми права свідчили про домінування природно-правових поглядів на право. Право пов'язували, насамперед, не з державою, а з природою людини, суспільством, із тим, що його норми обумовлені природою людини, її суспільним буттям [17].

Так, уже відбувся фактичний поділ влади на три гілки: законодавчим органом були загальні збори всього війська, виконавчу владу очолював гетьман та генеральна старшина, існувала судова система.

Таким чином, філософсько-правові ідеї демократизму українських мислителів знаходили подальше втілення у процесі державотворення та правотворення України.

Після ліквідації Гетьманщини більшість території України перейшла під владу Російської імперії з її антидемократичним режимом, що негативно вплинуло на подальший розвиток демократичних ідеалів та ідей. Відсутність демократичного прогресу характеризується негативно як «застій», або, більш обнадійливо, як збереження попередніх демократичних здобутків. Але навіть якщо помітним є невелике зниження демократії, це ще не можна вважати її занепадом [3, с.7]. Так, на усіх історичних етапах український народ прагнув до демократії, а важливість наявності демократичного режиму прирівнювався до прагнень незалежності.

Висновки. На нашу думку, у XVI–XVII ст. українські мислителі переходять від середньовічних державно-правових концепцій до гуманістичного розуміння держави і права. Відбувається адаптація основних ідей епохи Відродження до національних запитів та створення на їх основі перспективних моделей устрою української держави. Полемісти поступово відходять від схоластичних традицій та звертаються до нових поглядів на людину, державу і право. Таким чином, у філософсько-правовій думці відбувся синтез філософських здобутків періоду від Античності і до Нового часу, що дозволило українській культурі та філософській думці посісти самостійне місце у ніші духовної культури Європи.

Для філософсько-правової думки кінця XVI – початку XVII ст. характерним було формування національної свідомості українського народу, перехід від Середньовічного типу мислення до ренесансного, різноплановість філософських пошуків, поєднання світських та релігійних тенденцій, осмислення ролі освіти та виховання для формування нації. Природньо, що із розвитком зазначених тенденцій отримали поштовх для розвитку ідеї патріотизму та демократії.

Патріотичні концепції у полемічній літературі сприяли формуванню духовної готовності українського народу до пошуків ідеалу держави, ієрархії системи цінностей, усвідомлення своєї національної самобутності, самовизначеності та самоідентифікації, а також виховання внутрішньої готовності до захисту своєї Батьківщини. Таким чином, патріотичні ідеї, осформовані на основі історичних традицій та звичаїв народу, стають філософією життя певної нації, утворюють мету, до якої йде народ на певному історичному етапі.

Тенденції до особливого поширення патріотичних ідей виникають, як правило, у часи громадянського неспокою, таких як війни, експансіоністська політика іноземної держави, соціальні конфлікти тощо. І саме в такі періоди особливо гостро постає проблема боротьби за свою державу та державність, права та свободу. Виникає розуміння правової національної держави як ідеалу та найвищої цінності, до якої прагне та яку потребує народ.

Виходячи із аксіологічного розуміння держави, більшість полемістів висловлювали бачення демократичної моделі подальшого розвитку української держави. На нашу думку, зазначені ідеї є особливо актуальними в контексті інтеграції української державності та культури до західноєвропейських надбань, у яких вже у XVI–XVII ст. відбувається утвердження культу особистого індивідуалізму та свободи.

Виступаючи за утвердження демократичних цінностей та ідеалів, полемісти надавали демократичним концептам важливе моральне значення. В них вони вбачали консолідуючу силу для боротьби українського народу за свою державність. Виступаючи у своїх творах за утвердження демократичних цінностей, основною із яких є гуманізм, полемісти таким чином прагнули морального вдосконалення свого народу, утвердження демократичної культури та свідомості, любові до Батьківщини. На нашу думку, вищевказані ідеї були надзвичайно актуальними для подальшого розвитку української держави, і залишаються такими дотепер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Diamond L.* Facing Up to the Democratic Recession / Larry Diamond. – Journal of Democracy, Volume 26, Number 1, January 2015, pp. 141-155.
2. *Kaplan R.* Who Are We? Why National Identity Still Matters / Robert Kaplan // Real Clear World, September 19, 2013 [Electronic resource] – Mode of access: www.realclearworld.com/articles/2013/09/19/who_are_we_why_national_identity_still_matters-2.html
3. *Plattner M.F.* Is Democracy in Decline? / Marc F. Plattner. Journal of Democracy, Volume 26, Number 1, January 2015, pp.5-10.
4. *Steorts J.L.* What is Patriotism? / J. L. Steorts // National Review. February 23, 2015 [Electronic resource] – Mode of access www.nationalreview.com/article/414272/what-patriotism-jason-lee-steorts
5. *Vincent A.* New Dictionary of the History of Ideas / A.Vincent, 2005 [Electronic resource] – Mode of access: www.encyclopedia.com/topic/Patriotism.aspx
6. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: [підручник] / Г.І. Волинка, В.І. Гусев, І.В. Огородник, Ю.О. Федів; За ред. Г.І. Волинки. – К. : Вища шк., 1999. – 624 с. – с.285.
7. Історія філософії України: [підручник] / М. Ф. Тарасенко і ін. – К. : Либідь, 1994. – 416 с.
8. *Кралуок П.М.* Мелетій Смотрицький і українське духовно-культурне відродження кінця XVI – початку XVII ст. / П.М.Кралуок. – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2007. – 208 с.
9. *Крестовська Н.М.* Теорія держави і права: Елементарний курс. Вид. 2-ге / Н.М. Крестовська, Л.Г. Матвеева. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 432 с.
10. Мала енциклопедія етнодержавознавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького / Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К. : Довіра: Генеза, 1996. – 942 с.
11. *Матковська О.В.* Львівське братство: культура і традиції. Кінець XVI – перша половина XVII ст. / Вступ. слово І.В. Паславського; худож. оформл. Л.В. Прийми / Оксана Володимирівна Матковська – Львів : Каменярь, 1996. – 71 с.
12. Острозькі просвітники XVI-XX ст. – Острог, 2000. – 480 с.
13. *Паславський І.В.* З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. / Іван Васильович Паславський – Київ : Наукова думка, 1984. – 128 с.
14. *Рабінович П.М.* Основи загальної теорії права та держави: [навч. посібник]. Вид. 9-е, зі змінами / П.М. Рабінович. – Львів : Край, 2007. – 192 с.

15. Русин М. Історія української філософії: [підручник] / М.Ю. Русин, І.В. Огородник, С.В. Бондар та ін. – К. : Академвидав, 2008. – 624 с.

16. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: [підручник] – [Електронний ресурс]: Харків: Консум, 2001. – 656 с. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/687/>

17. Терлюк І.Я. Історія держави і права України : [навч. посіб.] [Електронний ресурс]: К. :Атіка, 2011. – 944 с. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/61153-kozatska-getmanska-derjava-quotvysko-zaporozkequot-getmanschina.html>

Кочич О.І. Демократична та патріотична спрямованість в українській полемічній літературі: філософсько-правовий аналіз

Після прийняття Берестейської унії 1596 року в українській літературі виникає полемічна течія. Представники полемічного напрямку, намагаючись розв'язати ряд релігійних питань, водночас піднімали і філософсько-правову проблематику. Зокрема, одними із найбільш розробленими філософсько-правовими міркуваннями у полемічних творах були патріотичні та демократичні ідеї. Таким чином, у даній статті здійснено філософсько-правовий аналіз демократичних та патріотичних концептів у полемічних творах XVI–XVII ст.

Ключові слова: полемічна література, філософія права, демократизм, патріотизм.

Кочич А.И. Демократическая и патриотическая направленность в украинской полемической литературе: философско-правовой анализ

После принятия Брестской унии 1596 года в украинской литературе возникает полемическое течение. Представители полемического направления, пытаются решить ряд религиозных вопросов, одновременно поднимали и философско-правовую проблематику. В частности, одними из самых разработанных философско-правовых соображений в полемических произведениях были патриотические и демократические идеи. Таким образом, в данной статье осуществлен философско-правовой анализ демократических и патриотических концептов в полемических произведениях XVI–XVII вв.

Ключевые слова: полемическая литература, философия права, демократизм, патриотизм.

Kolych O.I. Democratic and patriotic orientation in Ukrainian polemical literature: philosophical and legal analysis

After the adoption of the Brest Union in 1596 a polemical trend appears in the Ukrainian literature. The representatives of the polemical trend were trying to solve a number of religious issues and at the same time were raising the philosophical and legal issues. In particular, one of the most developed philosophical and legal considerations in polemical works were patriotic and democratic ideas. So, this article makes a philosophical and legal analysis of the democratic and patriotic concepts in polemical works of XVI–XVII centuries.

Keywords: polemical literature, philosophy of law, democracy, patriotism.

Стаття надійшла до редакції 15.09.2015.